

Inledning

"Förra onsdagen reste jag med ångare från London och anlände i storm och oväder till Hamburg på fredag eftermiddag för att där överlämna manuskriptet till första bandet till herr Meissner. Tryckningen har redan satt i gång denna vecka, så att första bandet kan utges i slutet av maj. Hela verket utkommer i tre band. Titeln är: 'Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin.'

Första bandet omfattar första boken: 'Kapitalets produktionsprocess'. Det är säkert den mest fruktansvärda projektil, som någonsin avlossats mot borgarnas huvud. Det är nu viktigt, att ni i pressen, dvs. i de blad som står till ert förfogande, gör folk uppmärksamma på att boken snart ska publiceras . . ."

KARL MARX, Brev till J. P. Becker 17/4 1867.

I.

Enligt Mao Tse-tung kan marxismens alla sanningar sammanfattas i en enda mening: "Det är rätt att göra uppror."¹ Karl Marx sammanfattade själv sin lära på ett likartat sätt, när han 1845 förklarade: "Filosoferna har endast på olika sätt *förklarat* världen, men vad det gäller är att *förändra* den."² Men den som vill förändra världen, måste först och främst lära känna förändringens lagar. Marx' historiska betydelse är just, att han blottade dessa lagar. Han "förklarade världen" för arbetarklassen, så att den skulle kunna förändra den; så att den skulle bli i stånd att förverkliga sin rätt att göra uppror. "Vi", skrev Marx i september 1843 till Ruge, "säger inte till världen: sluta kämpa — all er kamp är förgäves. Allt vi gör är att ge den en riktig kamp-paroll."

Marx' teori sprang emellertid inte fram fix och färdig ur hans huvud. Det tog många år av teoretisk och praktisk kamp, innan han var i stånd att formulera den i sin slutgiltiga form.³ Själv offrade han både hälsa, personlig

¹ Folkets Dagblad, Peking, 26/8 1966.

² Teser om Feuerbach, i Karl Marx & Friedrich Engels i urval (Stockholm 1965), s. 15.

³ Med all rätt skriver Engels i ett brev till Karl Kautsky 18/9 1883: "Överhuvud taget är det möjligt endast genom mångårigt studium att prestera något verkligt i alla dessa vetenskapliga undersökningar, som omfattar ett så stort område och ett så väldigt material. Enstaka nya och riktiga synpunkter . . . yppar sig väl tidigare; men att överblicka och på nytt ordna det hela kan man först, när man uttömt det. Annars vore böcker, som 'Kapitalet' talrikare." Karl Marx — Friedrich Engels, Briefe über 'Das Kapital' (Berlin 1954), s. 279.

lycka och sin familj för att kunna slutföra sin uppgift. Han tog sin revolutionära övertygelse på allvar.⁴

Marx' revolutionära teori för arbetarklassens frigörelse finns nedlagd i flera verk. I sin allmängiltiga form kan den formuleras på följande sätt:

Marx — och hans vapenbroder Friedrich Engels — var de första som i motsats till andra socialister påvisade, att socialismen inte är en dröm utan ett ofrånkomligt resultat av det moderna kapitalistiska samhällets egen utveckling. Precis som slavsamhället och feodalsamhället gått under, skulle också kapitalismen gå under och ge plats för ett nytt — det socialistiska. I arbetarklassen hade kapitalismen skapat sin egen dödgrävare. Marx upptäckte lagarna för kapitalismens uppkomst och utveckling och han visade att klasskampen mellan arbetarklassen och kapitalisterna oundvikligen leder till kapitalismens fall och till proletariats seger. Han uppmanade därför arbetarklassen att lära känna lagarna för denna klasskamp, bli medveten om sina klassintressen och sin historiska roll och sluta sig samman för den avgörande kampen mot bourgeoisin. Han lärde arbetarna, att det var omöjligt att på fredlig väg frigöra sig från kapitalets makt och förvandla den kapitalistiska egendomen till samhällets egendom. Arbetarklassen måste tillgripa revolutionärt våld mot bourgeoisins reaktionära våld och genom den proletära revolutionen slå sönder kapitalisternas statsmakt och ersätta denna med sin egen statsmakt, proletariats diktatur, som har till uppgift att slå ned den kapitalistiska minoritetens motstånd och organisera arbetarklassen för att skapa ett nytt, klasslöst kommunistiskt samhälle. Marx lärde vidare, att arbetarklassen och endast arbetarklassen kan samla alla de av kapitalismen utsugna, utplundrade och förtryckta krafterna i stormangreppet mot kapitalet. Men för att besegra den gamla världen och skapa det nya klasslösa samhället måste arbetarklassen ha sitt eget revolutionära arbetarparti, som vägleds av den vetenskapliga socialismens teori.

II.

Denna lära fick sitt viktigaste, mest djupgående och omfattande uttryck i "Kapitalet". Vad är då "Kapitalet"?

I förordet till första upplagan av första bandet (1867) skrev Marx själv,

⁴ "Varför jag alltså inte svarade er"?, skriver Marx i ett brev till S. Meyer 30/4 1867. "Emedan jag hela tiden svävade vid gravens rand. Jag måste sålunda utnyttja varje ögonblick då jag var arbetsförmögen, för att färdigställa mitt verk, för vilket jag offrat hälsa, levnadslucka och familj. Jag hoppas, att denna förklaring inte kräver ytterligare tillägg. Jag skrattar åt de s.k. "praktikerna" och deras vishet. Om man vill vara en oxe, skulle man naturligtvis vända människornas lidanden ryggen och rädda sitt eget skinn. Men jag skulle verkligen ha ansett mig vara *opraktisk*, om jag hade lagt näsan i vädret, innan jag färdigställt min bok åtminstone i manuskript." Anförde arbete, s. 133 f.

att "det yttersta syftet med detta verk är att blottlägga det moderna samhälls ekonomiska rörelselag". Dvs. målsättningen för "Kapitalet" var att fastställa de lagar som bestämmer kapitalismens ekonomiska utveckling. Men detta mål var i sig endast ett medel. Ytterst ställde han sig denna uppgift, därför att resultatet skulle tjäna en viss klass, arbetarklassen — den enda klass som kunde utnyttja sig av de rörelselagar som han blottlagt. Därför glädde det honom särskilt, att arbetarna "förstår min bok och har orienterat sig i den".⁵ Och i efterskriften till andra upplagan skrev han uttryckligen: "Den uppskattning som 'Kapitalet' hastigt vunnit i vida kretsar av den tyska arbetarklassen, är den bästa lönen för min möda."

I en serie recensioner av första bandet, som Friedrich Engels hösten 1867 placerade i olika tyska tidningar, gav han uttryck för samma ståndpunkt som Marx själv. Man kunde förutsätta, skrev han, att medlemmarna av det socialdemokratiska partiet skulle "hälsa den föreliggande boken som sin *teoretiska bibel*, som rustkammaren, ur vilken de kan hämta sina viktigaste argument". Verket ville ge de socialistiska strävandena "det vetenskapliga underlag, som hittills varken Fourier, Proudhon eller ens Lassalle förmådde". Den som hade "ögon att se med, ser här kravet på en social revolution tillräckligt klart ställt. Här rör det sig inte om arbetarföreningar med statskapital som på sin tid hos Lassalle. Här handlar det om *avskaffandet av kapitalet* överhuvudtaget. Marx är och förblir samme revolutionär, som han alltid varit och i en vetenskaplig skrift vore väl han den siste, som därvidlag skulle sticka under stol med sina åsikter." "Kapitalet" var "det vetenskapliga uttrycket för de arbetande klassernas politiska ekonomi." I den viktigaste recensionen skrev Engels:

"Så länge det funnits kapitalister och arbetare i världen har ingen bok utkommit, som är av sådan betydelse för arbetarna som den föreliggande. Förhållandet mellan kapital och arbete, den axel kring vilken hela vårt nutida samhällssystem rör sig, är här för första gången vetenskapligt klarlagt, och detta med en grundlighet, som endast kan åstadkommas av en tysk. Hur värdefulla skrifterna av Owen, Saint-Simon och Fourier än är och skall förbli — men först en tysk var det förbehållet att uppnå den höjd, varifrån de moderna sociala förhållandenas hela område klart och överskådligt kan överblickas, liksom de lägre berglandskapen ligger utbredda för fötterna på åskådaren, som står på den högsta toppen."⁶

Så som Marx och Engels betraktade "Kapitalet", bedömdes det också från första början av arbetarna. I en recension av första bandet skrev Joseph Dietzgen, logarvare i Wladimirs läderfabrik i S:t Petersburg:

⁵ Brev till Kugelmann 11/7 1868, se breven i bilagorna till detta band.

⁶ Se recensionen i bilagorna till detta band. Övriga ovan citerade recensioner av Engels är samlade i Karl Marx—Friedrich Engels, Werke, Band 16 (Berlin 1962), s. 207 ff och s. 365.

"Ljus, ljus! det är klart, det är tydligt! jublade jag, när jag lyckades genomtränga och förstå det ena kapitlet efter det andra. Väl krävs det andligt arbete därför. Men den arbetare, som är van att förvärva inte bara sina egna utan därtill också andras tiofaldigt större glädjeämnen "i sitt anletes svett", blir inte avskräckt därav.

Jag för min del, som får presentera mig för läsaren som logarvare, sade mig själv upprepade gånger, när jag till en början inte förstod våra filosofers verk: vad andra kan, måste också du kunna. Tänkandet är inte något privilegium för professorer. Det kräver, som varje annan hantering, endast sedvanlig övning. Det börjar dock den stora massan av arbetare äntligen att förstå, dvs. att utan *eget* tänkande finns det ingen utväg . . . Det första kravet på en arbetare, som vill dra sitt strå till stacken för sin klass' frigörelse, är att han inte låter andra tillhandahålla vetandet utan att han vet *själv* . Det udda, enskilda, speciella kan vi överlåta åt fackmän. Men kunskapen om *kapitalet* , vår gemensamma, mäktiga motståndare i den sociala kampen, är ett *allmänt klassintresse* , som var och en har att tillägna sig. Här är det påkallat att bestiga den kätthäst, som kapitalets förespråkare och advokater så skickligt rider på. Här är ' *självhjäl* ' på sin plats . . .

Författaren räcker oss spegel och ljus, inte för att vi ska *tro* utan för att vi ska se och *förstå* ."

"Kapitalet" var sålunda från början avsett att vara ett teoretiskt vapen för arbetarklassen i dess kamp för att avskaffa kapitalismen och bygga upp ett klasslöst kommunistiskt samhälle. Hur kommer det sig då, att "Kapitalet" kan tjäna detta syfte? Det är just för att det — som Marx uttryckte det — "blottlägger det moderna samhällets ekonomiska rörelselag", som är bestämmande för det moderna samhällets hela utveckling. Men "Kapitalet" är mycket mer än så. *Faktiskt är "Kapitalet" "historien om kapitalismen och analysen av de begrepp, som sammanfattar den"* .⁸ Det visar sig överallt i detta verk, där beskrivningen av kapitalismens historiska framväxt flätas samman med analysen av dess struktur och återspeglingsen därav i hela den politiska och ideologiska överbyggnaden, främst den borgerliga ekonomiska teorin, "med en sådan konstfärdighet, att man skulle kunna tro, att han uppfunnit den. Och ändå är det en produkt av verkligheten, en reproduktion av" den faktiska dialektiken (Lafargue).⁹

⁷ J. Dietzgen, "Das Kapital", Demokratisches Wochenblatt, Leipzig, nr 31—36, augusti—september 1868, omtryckt i Schriften in drei Bänden (Berlin 1961), I, s. 1—14.

⁸ V. I. Lenin, "Filosofiska anteckningar", Samlade verk, band 38, eng. uppl. (Moskva 1961), s. 320. Kursiverat av mig — BG.

⁹ Lafargues analys av "Kapitalet", se avsnitt V i denna inledning. "Kapitalets" filosofiska betydelse påpekades först av Lenin: "Om Marx", skrev han, "inte lämnade efter sig någon "Logik" (Lenin syftar på Hegels vetenskapsteoretiska huvudverk, "Wissenschaft der Logik" — BG anm.), så efterlämnade han Kapitalets logik och den bör till fullo utnyttjas i denna fråga. I "Kapitalet" tillämpade Marx på en enda vetenskap materialismens logik, dialektik och kunskapsteori (tre ord behövs inte: det är en och samma sak), som tagit allt värdefullt hos Hegel och vidare-

Kärnpunkten i framställningen är därvid analysen av förhållandet mellan kapital och arbete:

"Hela Marx' 'Kapitalet' är ägnat åt att klargöra sanningen, att det kapitalistiska samhällets *grundläggande krafter är och kan endast vara bourgeoisin och proletariet*; bourgeoisin som skapare av detta kapitalistiska samhälle . . . som dess drivkraft, proletariet som dess dödgrävare, som den enda kraft som kan ersätta bourgeoisin."¹⁰

Förhållandet mellan kapital och arbete analyserar Marx i läran om mervärdet, som är "hörnstenen i Marx' ekonomiska teori"¹¹ Upptäckten av mervärdets lagar innebar en kopernikansk omvälvning av den ekonomiska vetenskapen. Den gjorde det möjligt att blottlägga och vetenskapligt förklara den kapitalistiska utsugningen. Mervärdeteorin gav den vetenskapliga grunden för förklaringen av klasskampen i det kapitalistiska samhället.

Naturligtvis var själva termen mervärde inte ny. Den användes redan av den engelska ricardianske socialisten William Thompson i dennes arbete "An enquiry into the principles of the distribution of wealth most conducive to human happiness" (1824). Även mervärdets *existens* liksom att arbetet var mervärdets källa hade påvisats av Adam Smith, David Ricardo och andra företrädare för den klassiska engelska nationalekonomin.¹²

Precis som feodalsystemets jorddrotter levde på de underlydande böndernas merarbete, levde också kapitalistsystemets penningdrottar på arbetarnas merarbete. Det stod klart för varje oförvillad iakttagare. *Hur* merarbetet presoterades under feodalismen var inte heller svårt att se. Det skedde öppet och ohöljt i form av dagsverken på herremannens jord.¹³ Men under kapitalis-

utvecklat detta." A. a., s. 319 f. Med en viss rätt kunde därför Lenin i en aforism säga: "Det är omöjligt att fullständigt förstå Marx' 'Kapitalet' och särskilt dess första kapitel utan att ha grundligt studerat och förstått *hela* Hegels 'Logik'. Ett halvt århundrade senare förstod följaktligen ingen marxist Marx!" A. a., s. 180.

¹⁰ V. I. Lenin, Samlade verk, ryska uppl., vol 24, s. 159, citerat hos A. Leontiev, "Marx's Capital" (New York 1946), s. 54.

¹¹ V. I. Lenin, Marxismens tre källor och tre beståndsdelar, i V. I. Lenin i urval (Stockholm 1965), s. 14.

¹² Detta har Engels i detalj påvisat och analyserat i förordet till andra bandet av "Kapitalet". Engels stöder sig därvid främst på textställen hos Adam Smith. Men även Ricardo var medveten om mervärdets existens — om än inte helt explicit: "Om arbetarens ersättning alltid stod i proportion till vad han producerade, skulle den arbetskvantitet som läggs ned på en vara och den arbetskvantitet, som denna vara kan köpa, vara lika stora och var och en av dem skulle exakt kunna mäta variationerna i andra saker(s värde): men de är inte lika stora . . ." The Works and Correspondence of David Ricardo (Cambridge 1953) I, s. 14.

¹³ "Vilka än adelsmannens inkomstkällor var — odlad jord eller mindre vanligt handelsbodar eller verkstäder — så levde han alltid på andra mäns arbete." Marc Bloch, Feudal society" (1964), II, s. 288.

men, där arbetaren tycktes få betalt för hela sitt arbete i form av arbetslön?

Att merarbete och mervärde alltså existerade stod därför alldeles klart för de vetenskapliga ekonomer som föregick Marx. Men ingen av dem lyckades utforska de lagar, som gäller för mervärdets produktion.

Marx var den förste som visade *hur* kapitalistklassen tillägnar sig det genom arbetarna skapade mervärdet. Han visade framför allt, att denna tillägnelse är själva grundvalen för det kapitalistiska produktions sättet och att den försiggår i full överensstämmelse med den kapitalistiska varuproduktionens lagar, inklusive värdelagen. Denna upptäckt hade väldiga konsekvenser. Eftersom den kapitalistiska formen för människans utsgugning av människan springer fram ur de rådande produktionsförhållandens själva väsen, kan följaktligen utsgugningen avskaffas om och endast om de utsugna förändrar hela produktions sättet i grunden, dvs. revolutionärt, genom att överföra produktionsmedlen från privat till samhällelig ägo. Den socialistiska revolutionen är sålunda inte bara möjlig. Den är nödvändig. Det är slutsatsen av Marx' stora upptäckt i "Kapitalet", mervärdeteorin.

III.

Från och med 1843, då Marx flyttade till Paris och samtidigt påbörjade sina studier i politisk ekonomi, fram till sin död 1883 var han sysselsatt med arbetet på att utforska kapitalet. Han gjorde det inte av intellektuell nyfikenhet utan därför att arbetarklassen måste lära känna den fiende, som den måste besegra. Det var framför allt tre specifika orsaker, som tvingade Marx att hela tiden gå vidare med sina studier.

Arbetet på "Kapitalet" var för det första en uppföljning och ett vidareförande av Marx' och Engels' första stora upptäckt, den materialistiska historieuppfattningen. Enligt denna teori, som de hade utarbetat i sina grunddrag redan 1845/46 (Den tyska ideologin) och som fick sin första klassiska sammanfattning i "Kommunistiska Manifestet", är "det materiella livets produktions sätt bestämmande för den sociala, politiska och andliga livsprocessen överhuvudtaget". Om den sociala, politiska och andliga utvecklingen skulle kunna förstås, måste följaktligen först och främst produktions sättet utforskas. Därvid måste i första hand *det kapitalistiska produktions sättet* utforskas, emedan det var den "mest utvecklade och mångsidigaste produktionsorganisationen".¹⁴

¹⁴ "De kategorier, som uttrycker dess förhållanden, förståelsen för dess struktur, ger samtidigt möjlighet att begripa uppbyggnaden och produktionsförhållandena för alla de döda samhällsformer, ur vilka den hämtat brottstycken och element för att bygga upp sig själv, av vilka delvis ännu icke övervunna rester lever kvar i den själv och delvis blotta antydningar utvecklats till fullständig betydelse etc. Människans anatomi är en nyckel till apans anatomi. Antydningar till något högre

För det andra måste Marx driva sina ekonomiska studier vidare till följd av de negativa erfarenheterna i 1848/49 års revolution. Enligt de småborgerliga demokraterna orsakades nederlaget av dåliga ledare. Marx och Engels förkastade denna grunda åsikt. I augusti 1849 hade Marx flyttat till London, som var den dåtida kapitalismens hjärta och därför erbjöd honom de bästa möjligheterna till forskning. Han fann nu, att såväl revolutionens utbrott som dess nederlag ytterst orsakats av motsättningarna i samhällets ekonomiska grundval. Engels har beskrivit denna upptäckt på följande sätt:

"Marx fick från våren 1850 åter tid till ekonomiska studier, närmast studier rörande de senaste tio årens ekonomiska historia. De fakta han därvid insamlade gjorde det fullkomligt klart för honom, att de slutsatser var riktiga, som han tidigare hade dragit på halvt aprioristisk väg, nämligen att världshandelskrisen 1847 var det egentliga upphovet till februari- och marsrevolutionerna och att den från mitten av 1848 efterhand åter inträdde industriella blomstring, som nådde sin fulla utveckling 1849 och 1850, var den livgivande kraften bakom den europeiska reaktion, som på nytt växte sig stark. Medan ännu de tre första artiklarna (dvs. de artiklar rörande klasstriderna i Frankrike 1848—1850, som Marx författade under 1850) är fyllda av förväntningar på ett snart nytt utbrott av revolutionär energi, bryter den av Marx och mig författade historiska översikten i det sista, hösten 1850 utgivna dubbelhäftet en gång för alla med dessa illusioner: 'En ny revolution är möjlig endast som följd av en ny kris. Men den kommer också lika säkert som en sådan.'"¹⁵

För Marx' fortsatta forskningar spelade slutligen också kampen mot småborgerliga strömningar bland socialisterna en avgörande roll. Främst gällde denna kamp den vetenskapliga socialismens "falske broder", fransmannen Proudhon och dennes anhängare. Marx hade visserligen gjort upp med Proudhons teorier i flera avseenden redan i den 1847 utgivna skriften "Filosofins elände". Men uppgörelsen var ingalunda fullständig. De vapen som Marx ännu 1847 hade till förfogande mot Proudhons ekonomisk-teoretiska ståndpunkter var i huvudsak Ricardos lära, dvs. den klassiska borgerliga politiska ekonomin i dess mest utvecklade form. Det gällde bl.a. i penningteorin, som var proudhonisternas käpphäst. Proudhonisterna (liksom även vissa nutida penningteoretiska fantasier) trodde, att de kapitalistiska kriserna orsakades av guldets (och silvrets) privilegierade ställning gentemot andra

hos de lägre djurarterna kan däremot blott förstås, om detta högre redan är bekant. Den borgerliga ekonomin lämnar sålunda nyckeln till den antika etc." Karl Marx, Inledning till kritiken av den politiska ekonomin, i "Till kritiken av den politiska ekonomin" (Stockholm 1955), s. 256 f.

¹⁵ Friedrich Engels, Inledning till Karl Marx, "Klasstriderna i Frankrike 1848—1850, i Karl Marx & Friedrich Engels i urval (Stockholm 1965), s. 221—222.

varor och ville därför ersätta dessa myntmetaller med "arbetspengar", "tim-sedlar", dvs. direkta anfordringar på produktionsresultatet. Privategendomen och dess nödvändiga konsekvens varuproduktionen ville de däremot inte upphäva. De ville alltså avskaffa pengarna men bibehålla pengarnas grundval: varuproduktionen. Denna reaktionära utopi, som ytterst återspeglade den franska småbourgeoisins (hantverkare etc.) läge, hade fångat en del även inom den dåtida socialistiska arbetarrörelsen. Först Pariskommunen 1871 blev för att tala med Engels "den proudhonska socialistiska skolans grav".¹⁶ Marx var tvungen att ta upp kampen mot denna oriktiga teori på den enda mark där den kunde besegras — den vetenskapliga socialismens.

IV.

Marx måste sålunda visa, att penningen uppstår på grundval av varuproduktionen och därför också kan upphävas först med denna, dvs. först under kommunismen. Därför inleds den förstudie till "Kapitalet", som Marx utarbetade 1857/58 men som publicerades först 1939, "Grunddrag till kritiken av den politiska ekonomin", med en uppgörelse med den proudhonska penningteorin.¹⁷ Detta arbete var det första resultatet av de fördjupade studier i politisk ekonomi, som Marx inledde från och med juli 1850.¹⁸ Redan i april 1851 hade Marx trott, att han inom fem veckor skulle vara "färdig med hela den ekonomiska skiten", som började tråka ut honom. Engels lyckönskade honom: "Saken drog verkligen alltför mycket ut på tiden och så länge du ännu har en bok, som du anser viktig, framför dig, kommer du inte heller till att börja skriva."¹⁹ Det var emellertid svårt att finna en förläggare i Tyskland. Vidare föranledde Louis Bonapartes statskupp i Frankrike i december 1851 Marx att skriva en bok om händelsen, dess orsaker och konsekvenser. Därefter kom processen mot kommunisterna i Köln. Till råga på allt var Marx tvungen att för försörjningen skriva en mängd artiklar för den amerikanska tidningen "New York Tribune".²⁰

¹⁶ F. Engels, Inledning till 1891 års utgåva av "Pariskommunen" (Stockholm 1946), s. 20.

¹⁷ "Grundrisse zur Kritik der politischen Oekonomie" utgavs 1939/41 av Institutet för marxism-leninism i Moskva men förblev på grund av kriget i stort sett okänt till dess en fotomekanisk utgåva publicerades i DDR 1953.

¹⁸ "Marx lever mycket tillbakadraget", skrev den tyske kommunisten, filologen och journalisten Wilhelm Pieper till Engels i januari 1851, "hans enda vänner är John Stuart Mill, Loyd (dvs. dessa ekonomers verk) och när man besöker honom mottas man med ekonomiska kategorier i stället för komplimanger." Karl Marx—Friedrich Engels, Briefwechsel, I (Moskva 1935), s. 162.

¹⁹ Briefe über das "Kapital", s. 52 f.

²⁰ "Nu stormar hundarna huset", skrev Marx om sina fordringsägare i ett brev till Engels 18/8 1853 och han beklagade sig över att "tre fjärdedelar av tiden går åt för att springa efter korvörena", Marx—Engels, Briefwechsel, I, s. 595.

Orsaken till att Marx skyndade sig att sammanfatta resultaten av sina forskningar 1857 var den inträffade första stora världsekonomiska krisen, eftersom denna skulle kunna skapa betingelser för ett revolutionärt uppsving inom arbetarklassen. "Jag arbetar som en besatt nätterna igenom på sammanfattningen av mina ekonomiska studier", skrev Marx till Engels i december 1857, "så att jag åtminstone har grunddragen klara före syndafloden".²¹

Syndafloden kom inte men resultatet blev det nyss nämnda arbetet, "Grunddrag till kritiken av den politiska ekonomin", ett manuskript på tusen sidor, som Marx färdigställde mellan mitten av oktober 1857 och maj 1858. I detta verk gjorde han på grundval av sin värdeteori sin (vid sidan av den materialistiska historieuppfattningen) *andra* stora upptäckt: mervärdeteorin. "Kapitalet", skrev Marx i detta manuskript, "är inte bara som A. Smith menar, kommando över främmande arbete i samma mening som varje bytesvärde är det, emedan det ger sin ägare *köpmakt*"; utan "det är den makt som tillägnar sig främmande arbete *utan utbyte, utan motsvarighet* men under sken av utbyte".²² I dessa "Grunddrag" påvisade Marx också, såväl det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär — se kapitel 1, avsnitt 2 i "Kapitalet" — som skillnaden mellan absolut och relativt mervärde — se kapitel 5—13 i "Kapitalet".²³ Han var vid denna tid även på det klara med skillnaden mellan konstant och variabelt kapital och påbörjade utarbetandet av teorierna om produktionspriserna, genomsnittsprofiten och profitkvotens fallande tendens.

Av det väldiga materialet utnyttjade Marx endast en del för den första tryckta sammanfattningen av sina studier, nämligen första häftet av skriften "Till kritiken av den politiska ekonomin", som utgavs i Berlin 1859.²⁴ Detta häfte innehöll endast två kapitel, ett om varan och ett om penningen. Bokens egentliga tema, kapitalet, dvs. mervärdets produktion, skulle behandlas i ett andra häfte. Urskuldande skrev Marx till Engels i januari 1859:

²¹ Marx—Engels, Briefwechsel, II, s. 314.

²² Grundrisse, s. 449.

²³ Samtliga dessa företeelser och de motsvarande begreppen utgör huvudpunkter i "Kapitalet", se t.ex. Marx' egen värdering av sin upptäckt av det varuproducerande arbetets dubbelkaraktär i brevet till Engels 24/4 1867 i bilagan till detta band. A. Leontiev har mycket fint visat hur i "Kapitalet" "när avgörande faser i kapitalismens historiska utveckling och de kategorier som svarar mot dessa (pengar, mervärde, kapital osv.) blottläggs, vi gång efter annan påträffar teorin om arbetets dubbelkaraktär". Marx' Capital, s. 44 f.

²⁴ I förordet till denna skrift skrev Marx: "Materialet i dess helhet ligger framför mig i form av monografier, som jag skrivit ned under vitt skilda tidsperioder, inte i avsikt att trycka dem utan för att själva komma till klarhet. Det fortsatta systematiska bearbetandet av dessa monografier enligt den angivna planen kommer att bero på yttre omständigheter." Karl Marx & Friedrich Engels i urval, s. 49.

”Manuskriptet är på ungefär tolv tryckark (tre häften), och — håll i dig — ehuru dess titel är ”Kapitalet i allmänhet”, så innehåller dessa häften ännu *ingenting* om kapitalet . . .”²⁵

Engels försökte beveka honom att lägga allt annat åt sidan:

”Var nu för en gångs skull lite mindre samvetsgrann i förhållande till dina egna saker; det är i alla fall alldeles för bra för den lusiga publiken. Att saken skrivs och kommer ut är huvudsaken: de svagheter som du ser hittar inte åsnorna; och när det blir livligare tider igen, vad ska du då säga, om hela saken avbryts, innan du ännu är klar med kapitalet i allmänhet?”²⁶

Men andra saker kom åter emellan, bl.a. uppgörelsen med den bonapartistiske agenten Karl Vogt, vilket avsatte en av Marx’ mest glänsande polemiska skrifter, ”Herr Vogt”. Först i augusti 1861 började Marx arbetet med andra häftet av ”Till kritiken av den politiska ekonomin”. Men det blev inget häfte. Under en period av intensivt författarskap, som sträckte sig från augusti 1861 till juli 1863, framställde Marx ett nytt manuskript på närmare 1 500 sidor med samma titel som den 1859 publicerade boken. Men bara de första delarna av detta manuskript behandlar sitt egentliga ämne. När Marx analyserat pengarnas förvandling till kapital, produktionen av absolut och relativt mervärde och i december 1862 hunnit fram till maskindriften, avbröt han plötsligt framställningen av sin egen teori och påbörjade i stället en omfattande analys av den borgerliga politiska ekonomins historia, som omfattar halva det färdiga manuskriptet. Denna del kallade Marx ”Teorier om mervärdet” och utgör i själva verket ”Kapitalets” fjärde del. Denna del framställdes alltså *först*.²⁷ Varför denna nya utvikning? Svaret är i korthet följande:

”Det berodde på att mervärdeteorin i den gestalt, som den utarbetats i ’Grunddrag’, inte kunde anses vara avslutad. Genom upptäckten av mervärdet trängde Marx in i den kapitalistiska ekonomins djupaste hemlighet. Men sedan han gjort

²⁵ Brev av den 15/1 1859, i Till kritiken av den politiska ekonomin (Stockholm 1955), s. 225.

²⁶ Marx—Engels, Briefwechsel, II, s. 561.

²⁷ Theorien über den Mehrwert skulle ursprungligen utges av Engels som ”Kapitalets” fjärde band. Men denne hade händerna fulla med utgivningen av andra och tredje bandet och lät därför Karl Kautsky sätta sig in i Marx’ manuskript. Kautsky publicerade Teorier om mervärdet 1905/10. En textriktig utgåva publicerades i tre band 1956/62 i DDR. — Marx skriver själv om den ordningsföljd i vilken ”Kapitalets” delar kom till i brev 3/11 1877 till Siegmund Schott: ”I själva verket började jag ”Kapitalet” privatim i precis motsatt ordningsföljd till den, vari den framläggs för offentligheten, blott med den inskränkningen, att det första, allra sist påbörjade bandet omedelbart färdigställdes för tryckning, medan de båda andra förblev i den råa form, som all forskning ursprungligen har . . .” Briefe über ”Das Kapital”, s. 235.

det måste han tillryggalägga vägen tillbaka och visa hur mervärdet 'reglerar' det kapitalistiska produktionsättets alla andra kategorier: profiten, genomsnittsprofiten, jordräntan, räntan osv. Ty på det borgerliga samhällets yta finns dock varken värde eller mervärde. Där figurerar marknadspris, produktionspris, profit osv. Det måste påvisas, att dessa kategorier, som verkar på det borgerliga samhällets yta, regleras av värde och mervärde. Först därefter kunde mervärdeteorin anses vara fulländad och det kapitalistiska samhällets rörelselag tillräckligt grundad. Det var kort sagt nödvändigt att komplettera mervärdeteorin med teorin om genomsnittsprofiten och produktionspriset. Och denna uppgift löste Marx under arbetet på 'Teorier om mervärdet'.²⁸

Med "Teorier om mervärdet" inleder Marx sålunda det slutgiltiga arbetet på "Kapitalet". Av brev till Lassalle i februari och mars 1858 framgår det, att han ursprungligen tänkte sig ett sexbandigt verk uppdelat på följande sätt: 1. Kapitalet 2. Jordegendomen 3. Lönarbetet 4. Staten 5. Utrikeshandeln och 6. Världsmarknaden. Därvid skulle första delen om kapitalet behandla "kapitalets produktionsprocess, kapitalets cirkulationsprocess (och) de bådas enhet eller kapital och profit, ränta".²⁹ Redan när han skrev detta insåg han, att han inte skulle kunna behandla hela detta väldiga ämne lika utförligt. Efter "Teorier om mervärdet" kom han fram till slutsatsen, att han skulle ge ut sitt verk i fyra band under den sammanfattande titeln "Kapitalet".³⁰ "Hela verket", skrev han i oktober 1866 till vännen Kugelman, "sönderfaller nämligen i följande delar:

Bok I. Kapitalets produktionsprocess

Bok II. Kapitalets cirkulationsprocess

Bok III. Totalprocessens utformning

Bok IV. Till teorins historia."³¹

Det 1 500 sidor omfattande manuskript, som Marx författade 1861/63 och som till hälften utgjordes av "Teorier om mervärdet", är i själva verket det första utkastet till "Kapitalets" fyra delar. Den fjärde delen — "Teorier om mervärdet" — bearbetades aldrig mer av Marx. Däremot omarbetade han de tre första delarna av "Kapitalet" under tiden juli 1863—december 1865, då han samtidigt var med om att grunda Första internationen! Vid denna

²⁸ W. S. Wygodski, Die Geschichte einer grossen Entdeckung. Über die Entstehung des Werkes "Das Kapital" von Karl Marx (Berlin 1967), s. 78.

²⁹ Brevet till Lassalle är av den 22/2 resp. 11/3 1858, se Briefe über "Das Kapital", s. 80 f. och 86 f. Förstnämnda brev finns även återgivet i "Till kritiken av den politiska ekonomin" (Stockholm 1954), s. 216 ff.

³⁰ Brev till Kugelman 28/12 1862 i Briefe über "Das Kapital", s. 113. I brevet till Engels 15/8 1863 betecknar Marx för första gången "Teorier om mervärdet" som "den historiska delen" av "Kapitalet". A. a., s. 123.

³¹ Briefe über "Das Kapital", s. 131.

omarbetning utnyttjade han manuskriptet från 1861/63 men tillfogade samtidigt nytt material.

Nyårsdagen 1866 påbörjade Marx den sista versionen av "Kapitalets" första del. Han skriver i februari 1866 till Engels:

"Jag började kopieringen och *stiliseringen* prick första januari och det hela gick raskt framåt, eftersom det naturligtvis glädde mig att slicka barnet rent efter så många födslovändor. Men då ansattes jag åter av karbunklarna, så att jag fram till nu inte kunde fortsätta, utan faktiskt endast fylla i vad som enligt planen redan var färdigt. För övrigt är jag överens med dig och sänder första bandet till Meissner, så snart det är färdigt. Dock måste jag åtminstone kunna sitta för att kunna göra det färdigt . . ."³²

I mitten av september 1866 avgick de första manuskriptsidorna till förläggaren Meissner i Hamburg, sedan de renskrivits av Marx' hustru, Jenny. I april 1867 begav sig Marx själv till Hamburg med återstoden. I september 1867 utkom "Kapitalet" del I i en upplaga på 1000 exemplar.

V.

Från den tid då "Kapitalet" skapades finns en skildring, som ger oss en inblick i Marx' verkstad. Den är författad av Marx' svärson Paul Lafargue, som i augusti 1866 förlovade sig med Marx' dotter Laura. Lafargue träffade Marx första gången i februari 1865. Lafargues utomordentliga skildring har både historiska, vetenskapliga och litterära kvalitéer:

"Jag var då 24 år. Så länge jag lever skall jag minnas det intryck som detta första besök gjorde på mig. Marx var inte frisk vid den tiden. Han arbetade på första boken av 'Kapitalet', som publicerades först två år senare, 1867. Han fruktade, att han inte skulle kunna göra sitt arbete färdigt och var därför glad över besök av unga människor. 'Jag måste uppfostra män, som kan fortsätta den kommunistiska propagandan efter mig', brukade han säga.

Karl Marx var en av dessa sällsynta människor, som samtidigt kan vara ledare i vetenskapen och i det offentliga livet: dessa två sidor var så intimt förbundna hos honom, att man kan förstå honom endast om man samtidigt beaktar vetenskapsmannen och den socialistiske kämpen.

Marx ansåg, att vetenskapen måste bedrivas för sin egen skull, oavsett vilka de slutliga forskningsresultaten blir. Men samtidigt ansåg han, att en vetenskapsman endast degraderar sig själv, om han avstår från att aktivt delta i det offentliga livet eller läser in sig i sitt studierum eller laboratorium likt masken i en ost och därigenom ställer sig på sidan av sina medmänniskors liv och politiska kamp.

'Vetenskapen får inte vara ett själviskt nöje', brukade han säga. 'De som har den stora förmånen att få ägna sig åt vetenskaplig verksamhet måste vara de första som ställer sin kunskap i mänsklighetens tjänst'. Ett av hans favorituttryck var: 'Arbeta för mänskligheten.'

³² Briefe über "Das Kapital", s. 130 f.

Ehuru Marx hyste en djup medkänsla med de arbetande klassernas lidanden, var det inte känsluskäl utan studiet av historien och den politiska ekonomin, som ledde honom fram till hans kommunistiska åsikter. Han hävdade, att varje fördomsfri människa, fri från inflytande av privata intressen och inte förblindad av klassfördomar, nödvändigtvis måste komma till samma slutsatser.

Medan han studerade det mänskliga samhällets ekonomiska och politiska utveckling utan förutfattade meningar, skrev han dock endast med sikte på att propagera resultatet av sina forskningar och med en bestämd vilja att förse den socialistiska rörelsen, som dithills irrats omkring i utopismens moln, med en vetenskaplig grundval. Han offentliggjorde sina åsikter endast för att befordra arbetarklassens seger, den arbetarklass vars historiska uppgift är att upprätta kommunismen, så snart den erövrat den politiska och ekonomiska ledningen av samhället.

Marx inskränkte inte sin verksamhet till det land han var född i. 'Jag är världsmedborgare', brukade han säga. 'Jag är aktiv var jag än är.' Och i själva verket intog han en framträdande plats i den revolutionära rörelsens utveckling oavsett vad det var för land, som händelseutvecklingen och politisk förföljelse drev honom till — Frankrike, Belgien, England.

Det var emellertid inte den outtröttlige och oförliknelige socialistiske agitatorn, utan snarare vetenskapsmannen som jag först såg i hans studierum på Maitland Park Road. Detta studierum var det centrum till vilket partikamrater kom från alla delar av världen för att ta del av åsikterna hos det socialistiska tänkandets mästare. Man måste känna till detta historiska rum, innan man kan tränga in i det inre av Marx' andliga liv.

Det låg i bottenvåningen och flödade av ljus från ett stort fönster, som vette ut mot parken. Mitt emot fönstret och på ömse sidor om eldstaden var väggarna beklädda med bokhyllor, som var fyllda med böcker och fullastade upp till taket med tidningar och manuskript. Mitt emot eldstaden på den ena sidan om fönstret stod två bord fulla med papper, böcker och tidningar. Mitt i rummet, där det var ljusast, stod en liten enkel pulpet (två gånger tre fot) och en träfåtölj. Mellan fåtöljen och bokhyllan, mitt emot fönstret, stod en lädersoffa, som Marx brukade vila sig på då och då. På spiselkransen låg ännu mer böcker, cigarrer, tändstickor, tobaksaskar, brevpressar och fotografier av Marx' döttrar och hustru, Wilhelm Wolff och Friedrich Engels.

Marx var passionerad rökare. 'Kapitalet', sade han en gång till mig, 'kommer inte ens att ge så mycket som kostnaden för de cigarrer jag rökte, när jag skrev det.' Men han var ännu svårare på tändstickor. Han glömde så ofta bort pipan eller cigarren att han på kort tid tömde en otrolig mängd tändsticksaskar för att tända dem igen.

Han tillät aldrig någon att bringa ordning — eller snarare oordning — i sina böcker och papper. Men oordningen var endast skenbar. Allt låg i själva verket där det skulle ligga, så att han lätt kunde ta fram en bok eller anteckningsbok som han behövde. Även under samtal gjorde han ofta pauser för att visa på i boken ett citat eller en siffra, som han just nämnt. Han och hans studierum var ett: böckerna och papperen i det var under hans kontroll lika mycket som hans egna lemmar . . . Böcker var instrument för hans hjärna, inte lyxartiklar. 'De är mina slavar och de

måste tjäna mig som jag vill', brukade han säga.

Han vilade genom att gå fram och tillbaka i rummet. En bred rand hade därigenom nöts fram ur golvet från dörren till fönstret, lika tydligt som en gångstig över en äng. Då och då brukade han lägga sig på soffan och läsa en roman. Ibland läste han omväxlande två eller tre samtidigt. I likhet med Darwin var han en stor älskare av romaner, framför allt 1700-talets och särskilt Fieldings "Tom Jones" . . . Förutom att läsa lyrik och romaner brukade Marx koppla av intellektuellt med hjälp av matematiken, som han tyckte alldeles särskilt mycket om . . . Han såg i matematiken den mest logiska och samtidigt enklaste formen av den dialektiska rörelsen. Han ansåg, att en vetenskap inte är verkligt utvecklad förrän den lärt sig att utnyttja matematiken . . .

Trots att Marx' bibliotek innehöll mer än tusen band, som han noggrant samlat under sitt livslånga forskningsarbete, var det inte tillräckligt för honom och under årtal besökte han regelbundet British Museum, vars katalog han skattade mycket högt. Även Marx' motståndare var tvungna att erkänna hans omfattande och djupa lärdom inte bara inom sitt eget specialområde — den politiska ekonomin — utan också inom historien, filosofin och alla länders litteratur.

Trots den sena timme vid vilken Marx gick till sängs var han alltid uppe mellan åtta och nio på morgonen, drack lite svart kaffe, läste tidningarna och gick till sitt studierum, där han arbetade till två och tre på morgonen . . . När han var ung arbetade han ofta nätterna igenom . . . Han offrade hela sin kropp för hjärnan. Att tänka var hans högsta nöje. Jag hörde honom ofta upprepa Hegels — hans ungdoms filosofiske mästare — ord: "Till och med en missdådares brottsliga tankar är större och ädlare än himlens alla under."

Det råder inga tvivel om att 'Kapitalet' visar oss en ande av förvånansvärd kraft och överlägsen kunskap. Men för mig liksom för dem som kände Marx intimt visar varken 'Kapitalet' eller något av hans övriga verk hela storheten hos hans geni eller omfattningen av hans kunskaper. Han var vida överlägsen sina egna arbeten.

Jag arbetade tillsammans med Marx. Jag var endast en skrivare, som han diktade för. Men det gav mig tillfälle att iakttä hans sätt att tänka och skriva. Arbeta var lätt för honom men samtidigt svårt. Lätt därför att han inte hade någon svårighet att få grepp om alla avgörande fakta och synpunkter. Men just denna fullständighet gjorde framställningen av hans idéer till ett långt och mödosamt arbete.

Vico sade: "Tinget är en kropp endast för Gud, som känner allt. För människan, som endast känner det yttre, är det endast yta." Marx fattade tingen på samma sätt som Vicos gud. Han såg inte bara ytan utan också det som låg därunder. Han undersökte alla de bestämmande delarna i deras ömsesidiga verkan och återverkan. Han isolerade varje sådan del och spårade dess utvecklingshistoria. Därefter fortsatte han från den enskilda företeelsen till dess omgivande delar och observerade hur de påverkade varandra. Han spårade objektets ursprung, de förädlingar, utvecklingar och revolutioner det genomgick och fortsatte slutligen till dess mest avlägsna verkningar. Han betraktade inte ett ting isolerat, i sig självt och för sig självt, avskilt från dess omgivning. Han såg en synnerligen sammansatt värld i ständig rörelse . . .

Marx hade ett genis egenskaper: han hade en oförliknelig talang för att disse-

keras ett ting i dess bestämmande delar och han var mer än en mästare i att åter sätta samman det dissekerade objektet med utgångspunkt från dess bestämmande delar med alla dess olika utvecklingsformer och därvid blottlägga delarnas ömsesidiga inre förhållanden. Hans föreläsningar var inte abstraktioner — vilket han förebräddes för av de ekonomer, som själva var oförmögna att tänka. Hans metod var inte heller geometriernas, som tar sina definitioner från den omkringliggande världen men fullständigt bortser från verkligheten, när han drar sina slutsatser. 'Kapitalet' ger inte isolerade definitioner eller isolerade formler. Det ger en hel serie av de mest inträngande analyser, som blottlägger de flyktigaste dagrar och schatteringar.

Marx börjar med att konstatera det enkla faktum, att det kapitalistiska samhällets rikedom visar sig för oss som en väldig anhopning av varor. Varan, som är ett konkret föremål, inte en matematisk abstraktion, är därför den kapitalistiska rikedomens element, dess cell. Marx griper nu tag i varan, vänder på den och vänder den ut och in och utvinnet ur den den ena hemligheten efter den andra — hemligheter som de officiella ekonomerna inte alls var medvetna om, trots att dessa hemligheter är flera och djupare än den katolska religionens alla mysterier. Efter att ha undersökt varans alla sidor undersöker Marx varan i dess förhållande till andra varor i bytesprocessen. Därefter övergår han till varans produktion och dess historiska förutsättningar. Han undersöker de former varan antar och visar hur dessa utvecklas ur varandra, hur en form med nödvändighet ger upphov till en annan. Han återger företeelsernas logiska utvecklingsgång med en sådan konstfärdighet, att man skulle kunna tro, att han uppfunnit den. Och ändå är den en produkt av verkligheten, en reproduktion av varans faktiska dialektik.

Marx var alltid synnerligen samvetsgrann i sitt arbete. Han återgav aldrig ett faktum eller en siffra, som inte stöddes av de allra bästa auktoriteter. Han nöjde sig aldrig med andrahandsinformationer. Han gick alltid själv till källan, hur besvärligt det än var. För att förvissa sig om ett mindre betydelsefullt faktum kunde han gå till British Museum och rådfråga böckerna där. Hans kritiker kunde aldrig visa, att han var vårdslös eller att han grundade sina argument på fakta, som inte kunde kontrolleras ordentligt.

Hans vana att alltid gå till originalkällorna medförde, att han läste författare som var mycket litet kända och som han var ensam om att citera. 'Kapitalet' innehåller så många citat från föga kända författare, att man skulle kunna tro, att Marx ville visa sin beläsenhet. Han hade inte den minsta tanke på det. 'Jag skipar historisk rättvisa', sade han. 'Jag ger var och en hans beskärda del.' Han ansåg sig vara tvingad att nämna den författare som först uttryckt en idé eller formulerat den mest exakt, oavsett hur betydelselös eller lite känd vederbörande var.

Marx var lika samvetsgrann ur litterär som ur vetenskaplig synpunkt. Han tillät sig aldrig att grunda sig på ett faktum, som han inte var absolut säker på. Han tillät sig heller aldrig att tala om en sak, innan han studerat den grundligt. Han publicerade inte ett enda arbete utan att upprepade gånger ha reviderat det, tills han funnit den lämpligaste formen. Han kunde aldrig framträda offentligt utan grundliga förberedelser. Det skulle ha varit en ren tortyr för honom att visa sina manuskript, innan han gett dem den slutgiltiga touchen. Han var så angelägen där-

om att han en dag sade mig, att han hellre skulle bränna sina manuskript än lämna dem ofullbordade efter sig.”³³

VI.

De manuskript till ”Kapitalet”, som Marx lämnade efter sig, var i huvudsak fullbordade. Marx själv hann ge ut endast första bandet i tryck. Han fortsatte dock arbetet med ”Kapitalet” även efter 1867. Dels gav han ut nya upplagor av första bandet och dels arbetade han vidare med manuskriptet.

Redan 1872 utkom första delen på ryska. Den tsaristiska censuren gav sitt tillstånd med en motivering, som visar, att tidens mest inbitna reaktionärer klart insåg verkets klasståndpunkt:

”Ehuru författaren till sin övertygelse otvivelaktigt är socialist och hela boken avslöjar en avgjort socialistisk karaktär, har kommittén icke desto mindre, i beaktande av att framställningen icke kan anses vara tillgänglig för envar och att å andra sidan dess form är vetenskaplig-matematisk, kommit till den slutsatsen, att för denna bok åtal vid domstol icke kan väckas.”³⁴

När den socialistiska arbetarrörelsen i Ryssland några år senare vuxit sig starkare och det visade sig, att framställningen var betydligt tillgängligare för revolutionära arbetare än för de förstockade reaktionärerna i den tsaristiska censuren, inledde också tsarregimen alldeles följdriktigt brutala förföljelser mot alla revolutionärer som studerade och innehade exemplar av ”Kapitalet”.

En andra tyska upplaga utkom 1872/73 och åren 1872/75 publicerades en fransk utgåva, som i viss utsträckning skilde sig från de båda tyska upplagorna — särskilt från den första. År 1877 föreslog den tyske utgivaren Marx att förbereda en tredje upplaga. Men döden kom emellan. Marx dog 1883 och det blev i stället en uppgift för Engels, Marx’ litterära testaments-exekutor, att ge ut denna tredje liksom även den fjärde upplagan av första bandet. Det skedde 1883 respektive 1890. År 1886 ombesörjde Engels utgivandet av även en engelsk översättning av ”Kapitalets” första del.

Engels publicerade även andra och tredje bandet av ”Kapitalet”. Vad beträffar andra bandet hade Marx påbörjat arbetet och efterlämnade bl.a. åtta varianter av inledningen till denna del. Men i huvudsak kunde den publiceras i befintligt skick, nämligen 1884. Större mödor orsakade däremot arbetet med tredje delen. Dels var manuskriptet svårtillgängligt, dels togs Engels i anspråk av den internationella arbetarrörelsen, som 1889 grundade Andra internationalen, och dels började Engels få besvär med sin syn. År 1894 kun-

³³ Paul Lafargue, *Reminiscences of Marx*, i samlingsvolymen ”*Reminiscences of Marx*” (Moskva utan tryckår), s. 71—80. Dessa minnesanteckningar publicerades ursprungligen i den tyska socialdemokratins teoretiska tidskrift ”*Die Neue Zeit*” 1890/91.

³⁴ Citerat hos A. Leontiev, a. a., s. 120.

de han dock ge ut även den tredje delen av "Kapitalet". Han hade därmed uppfyllt sitt löfte till sin vapenbroder. Några månader senare dog också han. Det var 1895.

Den första svenska upplagan av "Kapitalet" utgavs av det socialdemokratiska partiförlaget Tiden först 1930/31 i översättning av Richard Sandler, som dock hade påbörjat översättningsarbetet redan 1912.

VII.

Trots att första bandet av "Kapitalet" kan bedömas som ett verk för sig, utgör det en del av en helhet. Många viktiga problem, som Marx börjar analysera i denna del, tas därför åter upp i de följande delarna, där de får sin slutgiltiga lösning. Den viktiga frågan om hur de olika sidorna av Marx' ekonomiska teori ska bedömas i dag, bör därför anstå till dess tredje delen av denna nyutgåva föreligger.

Här ska endast konstateras, att "Kapitalet" i dag är lika aktuellt, som när det skapades för hundra år sedan. Det beror på att den nutida kapitalismens klasstruktur mycket nära ansluter sig till det samhälle — bestående av nästan uteslutande kapitalister och lönarbetare — som Marx utgick ifrån i sin analys av de kapitalistiska produktionsförhållandenas väsen. Det beror också på att kapitalismens grundläggande produktionsförhållanden kvarstår oförändrade, varigenom den teoretiska återspeglings och analys därav som "Kapitalet" utgör nödvändigtvis bibehåller sin giltighet. Med vilken genomslagskraft de av Marx upptäckta lagarna för den kapitalistiska ackumulationen verkar, har inom loppet av en generation först den tyska och därefter den amerikanska kapitalismen givit de mest ohyggliga vittnesbörd om, både inom och utom det egna landets gränser. "Kapitalets" aktualitet förklaras slutligen också av att de problem, som möter arbetaren i hans dagliga tillvaro och som Marx beskriver så uttömmande, ständigt reproduceras på nytt i förändrade eller oförändrade former i varje kapitalistiskt samhälle.

Det gäller först och främst den kapitalistiska utsugningen. Har t.ex. de allmänna lagar, som styr den sedan några år allt snabbare fortskridande s.k. "strukturomvandlingen" framställts riktigare än i det 23:e kapitlets undersökning av kapitalets ackumulation, koncentration och centralisation? Kan de tiotusentals 40-, 50- och 60-åriga arbetare, som för närvarande av "välfärdskapitalismen" åsätts stämpeln "obehövlig" undgå att inse, att de är en del av den industriella reservarmé, som kapitalet periodiskt skapar och som är så slående beskriven av Marx i samma kapitel? På samma sätt med den kapitalistiska utsugningens återspeglings i den borgerliga ideologin. Vem kan t.ex. läsa femte avsnittet i 22:a kapitlet om den s.k. lönefonden utan att känna igen dagens teori om "löneutrymmet"? T.o.m. den sociala funktionen är oförändrad: i båda fallen rör det sig om ett slagträ, som arbetsgivarna och den

kapitalistiska staten använder för att avvärja löntagarnas krav på högre löner.

Naturligtvis har kapitalismen genomgått många metamorfoser sedan Marx skrev "Kapitalet". Från 1890-talet övergick kapitalismen i sitt monopolistiska stadium, som kortfattat men allmängiltigt analyserats av Lenin i dennes skrift, "Imperialismen som kapitalismens högsta stadium". Och i dag talar marxisterna med rätta om den nutida kapitalismen som statsmonopolistisk kapitalism, eftersom den sentida kapitalismens monopolföretag mer och mer måste utnyttja statsapparaten för att stötta upp de murkande produktionsförhållandena. Visserligen lever vi redan i en epok, under vilken kapitalismen som världssystem går mot sitt fullständiga sammanbrott och socialismen rycker fram till världsomfattande seger. Men kapitalismen är ingalunda helt besegrad och dess grundläggande struktur, som bestäms av motsättningen mellan kapital och arbete, är oförändrad.

Därför bibehåller också "Kapitalet" sin giltighet och därför finner detta verk ständigt nya läsare. Vem kommer i dag ihåg de koppel av völdresserade universitetsprofessorer, som kapitalet för ett eller ett halvt sekel sedan släppte lös för att jaga och döda Marx? Finns det någon i dag som intresserar sig för det lädertungade pladdret hos Adolph Wagner? Eller finns det någon som läser Eugen Dühring, för vilken Marx var "en halvlärd" och hans bok "människt och tyskt talat" ett "hegelianiserat" opus "utan riktig början" och "ordentligt slut", en "tysk-judisk produkt", som degraderat "människlighetens mål" till "blott och bart en magfråga", "den yttersta motsatsen till allt kulturellt framskridande"? Inte ens Herr Professor Eugen von Böhm-Bawerk, som till mähriske Statthaltereivizepräsidenten Hofrat Ritter von Böhm, som "avslutade" Marx' "system" just som det hade börjat, kan få annat än doktrin-historiska specialister att höja ögonbrynen. En och annan gångångare ekar deras argument.³⁵ Men det är egentligen endast en bekräftelse på att de är lika döda som deras egna döda ben. Mycket större chans att överleva sig själva har de representanter för den ekonomiska vetenskapen, som i likhet med amerikanen Thorstein Veblen uppmanar de nytillträdande generationerna: "Läs Marx. Gå till botten med problemet."³⁶ De har nämligen — för att tala med input-outputanalysens skapare — insett hur *riktig* Marx' "briljanta analys av det kapitalistiska systemets långsiktiga tendenser" är:

"Bevisen är verkligen eftertryckliga: ökad koncentration av förmögenhet, snabb eliminering av små och medelstora företag, fortskridande eliminering av konkur-

³⁵ Till dem hör Bertil Ohlin, för vilken "Kapitalet" "har huvudsakligen doktrin-historiskt intresse för specialister" och saknar betydelse för förståelsen av det som i våra dagar skett och sker i Västerlandet . . ." Marxismen, en förlegad samhällsanalys, Dagens Nyheter 3/8 1968. Det skonsammaste som kan sägas om professor Ohlin är, att hans idéer inte ens har doktrinhistoriskt intresse.

³⁶ J. Dorfman, Thorstein Veblen and his America (N.Y. 1934), s. 250.

rensen, oupphörligt tekniskt framåtskridande åtföljt av det fasta kapitalets oupphörligt växande betydelse och sist men inte minst de återkommande konjunkturcyklernas oförminsgade amplitud — en oöverträffad serie av besannade prognoser, mot vilka den moderna ekonomiska teorin (författaren avser den samtida akademiska teorin i de kapitalistiska länderna BG anm.) med all dess förfining verkligen har litet att visa upp . . .

Marx' betydelse för den moderna ekonomiska teorin är, att han utgör en outtömlig källa av direkta iakttagelser. Mycket av nutida teoretiserande är uteslutande härlett teoretiserande, teoretiserande i andra hand. Vi teoretiserar ofta inte om kapitalistiska företag, löner eller konjunkturcykler utan om andras teorier om profiter, andras teorier om löner och andras teorier om konjunkturcyklerna. Om man, innan man försöker ge en förklaring, vill lära sig vad profiter och löner i kapitalistiska företag verkligen är, kan man i de tre volymerna av 'Kapitalet' få mer realistisk och mer relevant förstahandsinformation än man någonsin kan hoppas finna i tio på varandra följande utgåvor av Förenta Staternas Folkkränning, ett dussin handböcker om samtida ekonomiska institutioner och t.o.m. skulle jag vilja säga i Thorstein Veblens samlade essäer."³⁷

VIII.

Avslutningsvis några ord om den föreliggande nya svenska upplagan av "Kapitalets" första del. Översättningen grundas på den sista (4:e) av Friedrich Engels, år 1890 utgivna, tyska upplagan, som måste betraktas som den definitiva utgåvan av "Kapitalet".³⁸ För att göra verket mer användbart har på slutet tillagts en del bilagor, som har stort historiskt och vetenskapligt intresse.³⁹ Det kan därför vara lämpligt att börja läsningen av "Kapitalet" med de i bilagorna återgivna två recensionerna av Friedrich Engels. De ger en bra

³⁷ Wassily Leontief, *Essays in economics* (N.Y. 1966), s. 72—83. Det hjälper inte heller, om man försöker tillbakavisa Marx' slutsatser med hänvisning till att de är "polemiska" och "tendentiösa". Marx' polemik och tendens kunde inte förvränga fakta, ty de var en följd av insikt i fakta. Eller för att tala med Lenin i dennes polemik mot Struve på 1890-talet: "'Marx' system' är av 'polemisk natur' inte emedan det är 'tendentiöst' utan emedan det i teorin ger en exakt bild av alla de motsättningar som finns i verkligheten. Därför är för övrigt alla försök att bemästra 'Marx' system' utan att bemästra dess 'polemiska natur' dömda att misslyckas: systemets 'polemiska natur' är varken mer eller mindre än en sann återspeglning av kapitalismens egen 'polemiska natur'." Samlade verk, eng. uppl. (Moskva 1960), band 4, s. 85.

³⁸ Karl Marx — Friedrich Engels, *Werke*, Band 23 (Berlin 1962). I denna utgåva har respektive arbetsgrupper vid de marxist-leninistiska instituten i Moskva och Berlin korrigerat de tryckfel, som uppstått under årens lopp och även kontrollerat citat m.m.

³⁹ Bilagorna har på ett undantag när hämtats från den av Marx-Engels-Lenin-institutet i Moskva år 1932 publicerade utgåvan av "Kapitalet". Undantaget är Engels recension avsedd för den engelska tidskriften *Fortnightly Review* men publicerad första gången 1962 i Marx—Engels, *Werke*, Band 16, s. 288—309.

första översikt av innehållet i första bandet. På samma sätt kan läsningen av Marx' randanmärkningar till Adolph Wagners lärobok öka förståelsen för det svåra första kapitlet om varan, särskilt förhållandet mellan värde, bytesvärde och bruksvärde. Den som vid läsningen av första kapitlet ändå tycker sig slå huvudet i en kompakt vägg kan utnyttja Marx' läsrecept för fru Kugelmann (se brev av den 30/11 1867 i bilagorna), enligt vilket man börjar med kapitlen 8, 11—13 och 24. Dessa delar är huvudsakligen beskrivande och omfattar mer än $\frac{2}{5}$ av hela texten i första bandet. Eljest är det säkert Marx' mening, att man vid läsningen ska börja från början. Det som orsakar svårigheter vid första genomläsningen bör man då gå förbi och återvända till senare. Varför inte resonera som logarvaren Dietzgen: "vad andra kan, måste också du kunna"?

"Kapitalet" är ett skarpt vapen, som Marx placerat i arbetarklassens hand. Det är till för att användas.

Uppsala, nyårsafton 1968.

Bo Gustafsson